

УДК 374(091)(045)

ТЕТЯНА ЯВОРСЬКА

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ
САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті розкривається зміст і значення самоосвітньої діяльності особистості на різних етапах розвитку суспільства та акцентується увага на проблемі самоосвіти на сучасному етапі. Також розглянуті історичні погляди відомих учених-педагогів, філософів на процес самоосвіти.

Ключові слова: самоосвіта, самоосвітня діяльність, готовність до самоосвіти

Соціальні та політичні перетворення в суспільстві, структурні зрушення в економіці, зміцнення державності України, її входження до світового простору неможливі без вирішення ключової проблеми – забезпечення якості національної освіти.

Головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатне навчатися упродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства. Завданням кожного є вміння самостійно здобувати необхідні знання, вміло застосовувати їх для розв'язання різноманітних соціальних і навчальних проблем, гнучко пристосовуватися до ситуацій, що постійно змінюються; бачити труднощі, що виникають у освітніх процесах, і знаходити шляхи їх раціонального подолання, використовуючи сучасні інноваційні технології; грамотно працювати з інформацією; творчо мислити; генерувати нові ідеї; працювати над розвитком власного інтелекту; підвищувати свій культурний рівень.

Відповідно до положень Національної доктрини розвитку освіти в Україні визначено пріоритет соціальної сфери в державній політиці, її стратегію та основні напрямки розвитку: «Державна політика стосовно безперервної освіти проводиться з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін, ... формування потреби та здатності особистості до самоосвіти...[1, с. 1]».

У сучасному суспільстві роль самоосвіти все більше зростає, адже це є здатність особистості до професійного і життєвого успіху. У зв'язку з цим у студентів вищих навчальних закладів потрібно формувати вміння самостійно орієнтуватися в науковій і будь-якій іншій

інформації, навчити їх аналітично та логічно мислити, розвивати налаштування до самоосвіти. Крім того, посилення ролі самоосвіти студентів означає принциповий перегляд організації навчально-виховного процесу у ВНЗ, який має будуватися так, щоб розвивати вміння вчитися, формувати у студента здатність до саморозвитку, творчого застосування отриманих знань, способів адаптації до професійної діяльності у сучасному світі. Тому, в умовах сучасності, самоосвіта особистості стала соціокультурною проблемою. Від її оптимального вирішення залежить соціальна мобільність і загальна культура студента, здатність ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих та економічних завдань.

Особливого значення самоосвіта набуває з огляду на реалізацію в системі вищої освіти України основних положень Болонської конвенції, якою передбачено збільшення частки самостійної роботи студентів, оскільки вона є важливою ланкою в самоосвіті студента і організації його інтелектуальної діяльності.

Обґрунтуванню загальнодидактичних основ самоосвіти присвячені праці С. Архангельського, Ю. Бабанського, В. Загвязинського, Н. Кузьміної, В. Сластьоніна, Г. Щукіної та ін. Сучасні дослідження особливостей самоосвітньої діяльності, її сутності та структури, змісту та методів, а також її місця в професійній діяльності представлені в роботах Т. Браже, М. Башкірової, О. Кочетова, В. Кузьміної, А. Маркової, І. Наумченко, П. Пшебильського, Г. Сухобської, Є. Тонконової, Я. Турбовського та ін. Історичні та соціальні аспекти самоосвіти було досліджено А. Айзенбергом, Б. Райським, М. Скаткіним, Є. Шукліною та ін. Самоосвіта як особлива категорія освіти та як засіб розумового самовдосконалення розглядався А. Веденовим, С. Ріверсом, В. Екземплярським та ін.

Ідея взаємозв'язку освіти й самоосвіти знайшла свій подальший розвиток у роботах А. Арети, В. Кузя, С. Мельничука, Б. Набоки, Н. Ничкало, М. Піскунова, О. Савченко та ін. Методи самостійної навчальної діяльності, як основи формування самоосвіти, розглядають А. Алексюк, В. Бондар, Д. Лордкіпанідзе, О. Мороз, М. Ярмаченко та ін.

Отже, питання самоосвітньої діяльності висвітлюється в широкому спектрі наукових праць, але для визначення раціональної організації системи самоосвіти в сучасних умовах важливого значення набуває аналіз розвитку самоосвіти в минулому. Адже дослідження особливостей самоосвіти та її організації в структурі навчальної роботи має багату історію.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз підходів до визначення процесу самоосвітньої діяльності відомими філософами, ученими-педагогами, прослідкувати історичний розвиток самоосвіти у контексті соціокультурної динаміки.

Аналіз наукової педагогічної літератури виявив, що питання самоосвітньої діяльності особистості порушувалися у філософській, педагогічній та психологічній науках. Мислителі, філософи, вчені різних епох підкреслювали значення самоосвіти як для розвитку окремої людини, так і суспільства загалом.

Потягом всього розвитку суспільства по-різному тлумачилось поняття самоосвіти. В античні часи питання самоосвіти базувалася на раціональних засадах, її єдиною метою було формування особистості, яка орієнтована до пошуку істини, нових знань, а також на розв'язання проблем зовнішнього світу.

Філософія Стародавньої Греції істотно вплинула на філософську і педагогічну думку розвитку самоосвіти людини. В античні часи питання самоосвіти базувалася на раціональних засадах, її єдиною метою було формування особистості, яка орієнтована до пошуку істини, нових знань, а також на розв'язання проблем зовнішнього світу.

Сократ (468 – 399 рр. до н.е.) одним із перших запропонував тлумачення поняття самоосвіти. Поняття «самоосвіта особистості» філософ пов'язував із процесом пізнання самого себе. Саме в цьому він вбачав джерело людського щастя і основу процесу вдосконалення особистості [2]. Сократом був застосований метод «евристичної бесіди», який сприяв пізнанню самого себе, а також розвитку критичного мислення та пізнавальної активності особистості, що особливо актуально в контексті самоосвітньої діяльності. В ті часи самоосвіта особистості пов'язувалася з процесом пізнання самої себе, морального самовдосконалення, самовиховання, з пошуком істини і нових знань.

Середні віки (V – XIV ст.) – це епоха панування релігійного світогляду. Відтак, процес самоосвіти й самовдосконалення особистості ґрунтувався на релігійних засадах. Яскравим представником епохи Середньовіччя був французький богослов і педагог П'єр Абеляр (1079 – 1142). Володар живого розуму, Абеляр намагався поєднати віру і розум, вчив досягати високого суспільного становища за допомогою освіти і самоосвіти, стверджуючи, що знання – це, насамперед, результат самостійної роботи, творчості [2].

За доби Відродження (XIV XVI ст.) виникнення інституту освіти, трансформування педагогічної практики, формування високого статусу освіченості в суспільстві суттєво вплинули на самоосвітню діяльність. Педагогічні ідеї французького філософа-гуманіста М. Монтеня та англійського філософа Т. Мора мали велике значення для розвитку педагогічної думки. Як педагоги-гуманісти епохи Відродження, вони стверджували право людини на створення самої себе, приділяли велику увагу стимулюванню живого інтересу учнів до знань, свідомому їх засвоєнню, розвитку творчої активності, самодіяльності, самоосвіти особистості. Бурхливий розвиток теоретичного знання сприяв підвищенню статусу самоосвіти в суспільстві [2].

Період XVI – XVII ст. – це століття геніїв, які не тільки намагались вирішити «вічні проблеми», а й ставили принципи нові. Проведений аналіз наукових джерел історико-педагогічної літератури з проблеми дослідження засвідчив, що основою для подальшого розвитку та поширення самоосвітньої діяльності в період XVI XVII ст. став інтенсивний розвиток гносеології. Ґрунтовні дослідження діяльності людини в цілому, зокрема її пізнавальної і самоосвітньої діяльності, здійснено у німецькій класичній філософії. Видатний чеський мислитель і педагог Я.А. Коменський створив першу цілісну педагогічну концепцію з досліджуваної проблеми, де сформулював принципи свідомості й активності у навчанні як універсальні. У своїх працях педагог акцентував увагу на самоосвітній діяльності людини, підкреслюючи, що потрібно, щоб кожен учень все вивчав сам за допомогою власних почуттів і застосовував знання на практиці. Крім того, у педагогічній спадщині Я.А. Коменського наявне положення, яке варто розглядати як визначальне в сучасній концепції безперервної освіти: «... виховання і освіта людини не закінчується після виходу зі школи. Шкільне виховання і освіта повинні готувати юнацтво до майбутнього самовиховання і самоосвіти [3, с. 79]».

Проблему самоосвіти і самовиховання вивчали такі видатні західноєвропейські мислителі й педагоги даного періоду, як Д. Локк, А. Дістервег та ін. Зокрема, Д. Локк стверджував, що навчання повинно спиратися на інтерес і цікавість дітей, що сприятиме розвитку у них самостійного мислення. Педагог у своїх працях запропонував низку порад, які стосуються методики організації навчальної діяльності, що розвивала б у підлітків прагнення до самоосвіти. Педагог наголошував: щоб дитина зрозуміла «користь того, чому її вчать, довести їй, що те, чому вона навчилася, допомагає їй робити те, чого вона раніше не вміла робити; робити те, що дає їй деяку владу і реальну перевагу над іншими, хто цих відомостей не здобув» [4, с. 189]. На думку «вчителя німецьких вчителів» А. Дістервега, вся методика погана, якщо привчати учнів до пасивного отримання знань, і гарна, якщо спонукає в них пізнавальну, творчу самостійність. «...Лише той є майстром виховання, – підкреслював він, – хто вміє привести вихованця до самодіяльності» [5, с. 37]. Видатний педагог відводив провідну роль особистості вчителя як прикладу його самоосвітньої діяльності у формуванні в учнів прагнень до самоосвіти.

Короткий історичний огляд епохи Просвітництва та періоду становлення капіталізму дає підставу стверджувати, що відомі мислителі, педагоги визначеного періоду створили багато цінного й корисного для педагогічної науки та педагогів нового покоління.

У ході наукового пошуку виявлено передумови становлення й розвитку проблеми самоосвіти в Україні. Доведено, що її підґрунтям стали традиції братських шкіл і Києво-Могилянської академії, яка формувала у «спудеїв» навички до самоосвітньої роботи і погляди щодо її організації у таких видатних випускників, як Ф. Прокопович, Г. Сковорода, С.Тодорський та інші. Особливу роль у подальшому розвитку проблеми самоосвіти на вітчизняному ґрунті відіграв принцип самопізнання Г. Сковороди, який філософ вважав найбільш дієвим засобом самовдосконалення людини. Він відзначав: «...якщо хочеш виміряти

небо, землю та море, починай з виміру себе». Самопізнання він розглядав не як самоціль, а як «міцну зброю морального самовдосконалення, усвідомлення людиною своєї ролі, свого місця у природі та суспільстві». Пізнавати себе самого, віднайти у самому собі особистість – ось до чого завжди закликав філософ. Г. Сковорода підкреслював, що «самопізнання духовно перевтілює людину із раба своїх звичок та пристрастей у справжню, духовну людину. Ті ж з нас, хто не займається самоосвітою, мало чим відрізняються від тварин та втрачають свою людську сутність» [6, с.67].

Результати історико-педагогічного аналізу еволюції ідеї самоосвіти свідчать, що характерними рисами педагогіки XIX століття було тісне поєднання розвитку та саморозвитку особистості, визначення непересічної ролі самоосвіти та самовиховання у становленні технологічного підходу до навчання і виховання. XIX ст. – це період зростання економічного виробництва, який вимагає грамотних робітників і кваліфікованих кадрів. Відтак потреба в масовій самоосвіті серед широких верств населення диктувалася об'єктивними законами економічного розвитку.

Один із засновників педагогічної науки того часу в Росії К. Ушинський вважав самостійну діяльність учнів «єдиною міцною підставою всякого плідного навчання» [7 с. 226]. Він вважав, що навчальний процес необхідно організувати так, «щоб діти по можливості, трудилися самостійно, а вчитель керував цією самостійною працею і давав для неї матеріал [7 с. 256]. К. Ушинський був упевнений, що, залучаючи школяра до самостійної розумової праці, вчитель закладає фундамент потреби в самостійній пізнавальній діяльності, адже «разом із звичкою розумової праці здобувається і любов до такої праці, краще жадання її» [7, с. 268].

Прогресивні українські педагоги (Х. Алчевська, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Демков, М. Драгоманов, О. Духнович, Т. Лубенець, С. Миропольський, І. Огієнко, С. Русова та ін.), незважаючи на суцільну заборону царським урядом української мови як мови навчання (Валуєвський указ 1863 р.), відстоювали справді народну школу, навчання рідною мовою, використання наукових здобутків зарубіжної педагогіки в теорії і практиці вітчизняної освіти.

Так, у творах педагога, громадського діяча, піонерки українського жіночого руху Софії Русової приділяється велика увага творчій особистості, а як відомо, творчість – необхідна ланка самостійності, що, в свою чергу, є ланкою самоосвіти. У книзі «Нова школа» автор веде мову про важливість і значущість творчості в усній і письмовій формах, необхідність використання різних засобів, щоб пробудити бажання дитини мислити самостійно і активно: «Дитині потрібна уява, образ. До нього вона додає рухи, й уся наука набирає життя, реалізується, конкретизується на очах дитини і цим глибоко вражає її розум і викликає самостійну творчу роботу» [8, с. 10].

На основі аналізу наукових джерел доведено, що вітчизняні педагоги даного періоду підготували підґрунтя для формування теоретичних основ самоосвіти, а також умов її практичної реалізації.

Актуальними сьогодні є погляди видатного українського педагога-новатора В. Сухомлинського на процес самоосвітньої діяльності, що розглядався ним як найважливіший елемент шкільного навчання. В. Сухомлинський вважав, що «..знання, добуті самоосвітою, дуже міцно зберігаються в пам'яті... У процесі самоосвіти формуються індивідуальні риси особистості, виробляється індивідуальний стиль розумової праці» [9, с.261]. На думку В. Сухомлинського, виховати людину – це значить виховати в неї вимогливість до самої себе. А це можливо лише тоді, коли людину не вести постійно за руку, а давати їй змогу діяти самостійно, щоб вона відповідала сама за себе, виробляла власну життєву позицію [10, с. 235].

Слід зауважити, що ідеї видатного педагога-практика мають неабияке значення для поглибленого розуміння педагогічної сутності поняття «самоосвіта». На переконання В. Сухомлинського, самоосвіта особистості – це переважно робота над книгою, тому кожен повинен навчитися працювати з книжкою, вміти так читати, щоб повністю вичерпувати її зміст. В. Сухомлинський дав цінну пораду: «Ваші знання, ваша жадоба пізнання, пристрасть до читання – це могутнє джерело виховної сили вашої особистості... Безупинно завжди

поповнюйте свої наукові знання... Здібності виховуються тільки здібностями, нахили – нахилами, покликання – покликаннями» [10, с. 561–562].

Педагогічні ідеї минулого спонукали педагогів-новаторів до пошуку нових освітніх технологій навчання й виховання. Педагогічні пошуки С. Лисенкової, В. Шаталова, Ш. Амонашвілі та ін. сприяли зміні авторитарної моделі навчання на особистісно зорієнтовану.

У 70-х роках ХХ століття з'явилася низка робіт, присвячених сутності самоосвіти, її основним чинникам та рушійним силам розвитку (А. Айзенберг, Б. Алякринський, А. Громцева, С. Єлканов, Л. Рувинський, І. Колбаско, О. Кочетов, П. Пшебельський, Б. Райський, О. Соловйова). Зокрема, бібліограф А. Айзенберг розглядав самоосвіту як самостійне читання, як вибір літератури для самостійного засвоєння знань, пов'язаних із потребами суспільства.

У цей період головна увага вчених зосереджувалася на дослідженні компонентів самоосвітньої діяльності: пізнавальній активності, самостійній діяльності, саморегуляції, самокорекції; самоосвіта пов'язувалась, передусім, із необхідністю підвищення професійної майстерності як часткової мети самоосвітньої роботи.

Аналіз психолого-педагогічних джерел із вказаної проблеми свідчить про те, що певну роль у розробці різноаспектних напрямів самоосвіти в педагогічній літературі 70-80-х років ХХ століття посіли праці, присвячені питанням пізнавальної активності як важливого чинника у процесі самоосвіти. Головним внеском у збагаченні поняття самоосвіти науковців А. Громцевої, Л. Ковтуна, Ю. Кулюткіна, В. Лозової, М. Махмутова, П. Підкасистого, Н. Половникової, Г. Щукіної та інших стало дослідження ролі пізнавальної активності в самостійному оволодінні знаннями, акцентування уваги на потребах, меті та мотивах пізнавальної діяльності в структурі самостійної роботи, вивчення саморегуляції розумової діяльності в інформаційному та мотиваційному аспектах.

Таким чином, історія передового психолого-педагогічного, філософського досвіду свідчить, що найістотнішою закономірністю становлення людини виступає її здатність до самовдосконалення, неперервного саморозвитку та самонавчання. За допомогою самоосвіти і самовиховання відбувається професійне становлення майбутнього фахівця, яке є свідомим, цілеспрямованим процесом підвищення рівня власної професійної компетентності, розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку. При цьому цінність і конкурентоспроможність фахівця-професіонала прямо пов'язана із його вміннями та готовністю до самоосвіти.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні проблеми формування самоосвітньої компетентності майбутнього фахівця, яка посідає значне місце серед ключових компетенцій особистості.

Список використаних джерел

1. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті //Освіта України. – 2001. – № 29. – С. 4-6.
2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца ХХ века : учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под общ. ред. акад. А.И. Пискунова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Т.Ц. Сфера, 2007. – 496 с.
3. Пискунов А.И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики/ А.И. Пискунов. – М.: Просвещение, 1981. – 528 с.
4. Локк Д. Педагогические сочинения /Д. Локк. – М. : Учпедгиз,1939. – 318 с.
5. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. – М. : Учпедгиз, 1956. – 374 с.
6. Сковорода Г.С. Твори : в 2 т. / Г.С. Сковорода. – К. : Видавництво АН УРСР, 1961. – Т. 1. – 506 с.
7. Ушинский К.Д. Собрание сочинений : в 10 т. / К.Д. Ушинский ; ред. колл. : А.М. Еголин (гл. ред.), Е.Н. Медынский, В.Я. Струминский. – М.; Л., 1950. – Т. 10. – 668 с.
8. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова; за ред. Є. І Коваленко – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т./ В. О. Сухомлинський. – Т.4. – К.: Радянська школа, 1997. – 670 с.

10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т./ В.О. Сухомлинський. - Т. 2. – К.: Радянська школа, 1977. – 657 с.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2015 р.

ЯВОРСКАЯ Т.

Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Украина

СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ САМООБРАЗОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье раскрывается содержание и значение самообразования личности на разных этапах развития общества и акцентируется внимание на проблеме самообразования на современном этапе. Также рассмотрены исторические взгляды известных ученых-педагогов, философов на процесс самообразования.

Ключевые слова: *самообразование, самообразовательная деятельность, готовность к самообразованию*

YAVORSKA T.

Pavlo Tychna State Pedagogical University of Uman, Ukraine

SOCIO-HISTORICAL BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATION: THEORETICAL ASPECT

The article deals with the content and significance of self-education at different stages of social development and focuses on the problem of self-education today. Also considered historical views of famous scientists and teachers, philosophers on the process of self-education.

Key words: *self-education, self-educational activity, willingness for self-education*